

Obnovuje-li znovuzrozená československá sociologie mezinárodní kontakty, je jen přirozené, že kromě svých socialistických partnerů obrací pozornost především k zemím, v nichž se za posledních několik desítek let zrodil její moderní teoretický a metodologický aparát. Země, které k sociologickým velmocem nepatří, zůstávají dosud většinou stranou zájmu. A přece by zkušenosti mnohých z nich, hlavně těch, jež jsou s námi svou velikostí a společenskou problematikou srovnatelné, mohly poskytnout cenná poučení, především v oblasti praktického uplatnění sociologie a její institucionalizace. Tedy v otázkách, které nás postupem času budou pravděpodobně stále více pálit. Jednou ze zemí zasluhujících si v tomto směru pozornost je Holandsko.

Jestliže Francie, Spojené státy a Německo jsou tradičními velmocemi v oblasti sociologické teorie a metodologie, pak malému Holandsku přísluší od 50. let mimořádné postavení pokud jde o institucionalizaci, profesionalizaci a sociálně inženýrské využití této vědy. Svědčí o tom třeba jen tyto skutečnosti: v zemi s 12 milióny obyvatel se sociologie a sociální psychologie vyučují na jedenácti vysokých školách, kde je pro ně zřízeno 41 kateder. Ačkoliv se do prvních ročníků přijímá nezdědka 70–100 studentů, přece absolventi, z nichž téměř dvě třetiny nastupují praktická zaměstnání, stačí jen stěží kryt společenskou poptávkou. Místa sociologů jsou systemizována v řadě institucí státních, komunálních i soukromých, sociolog je nezbytnou postavou v systému holandského plánování a jeho hlas je slyšen při řešení nejružnějších sociálních otázek. Sociologické vzdělání se v Holandsku obecně začíná považovat za dostatečnou kvalifikaci pro vykonávání funkcí hospodářských i administrativních a staví se v tomto ohledu po bok tradičních práv a ekonomie. Holanští sociologové sami hovoří o konjunktuře svého oboru, často nikoli bez obav, zda dokáží epnit očekávání veřejnosti. Jaké jsou kořeny tohoto pozoruhodného stavu?

Sociologie vznikala v Holandsku v první dekádě našeho století jednak v souvislosti s rozmáhajícím se v té době praktickým sociálně reformátorským hnutím, jednak jako vedlejší produkt rozvoje jiných společenských věd, především právních a ekonomických. Sociální reformismus měl různá názorová pozadí: s marxistickou orientací přicházejí na scénu F. van Goes, R. Kuyper, H. Gorter, H. R. Holst, liberálně městanský směr reprezentují H. P. G. Quack, M. W. F. Treub, D. van Embden a větev katolickou např. P. B. Bruin a J. D. Aengenent. Oba zdroje vtiskly holandské sociologii již v tomto jejím časném stádiu rysy empirismu, vedly ji k zájmu o současnou společenskou skutečnost a k analytickému přístupu, který je pro

ni charakteristický dodnes. Filosofie zde měla při vzniku sociologie jen malý význam.

Po první světové válce ovládla v Holandsku pole sociální geografie a sociografie, jejímž velkým jménem byl S. R. Steinmetz, v letech 1907–1933 profesor geografie a etnologie na amsterodamské univerzitě. Steinmetz je považován za zakladatele holandské sociologie, ačkoliv sám proklamoval sociografii, v jeho pojetí samostatnou vědu, studující národy a jejich rozčlenění. Přirazoval ji k vědám geografickým. Přes toto dnes již překonané pojetí, které vyvolalo svého času řadu nejasností a diskusí, byly práce většiny sociografů tvořících okolo Steinmetze tzv. „amsterodamskou školu“, fakticky sociologické povahy a přispěly k pozdějšímu bouřlivému rozvoji sociologie. Významnými představiteli sociografické školy jsou kromě Steinmetze A. N. J. den Hollander, F. van Heek, J. P. Kruijt, H. N. ter Veen, D. Regeling, W. E. Noordman aj. V rámci studia sociální geografie byla také v r. 1921 ustavena první vysokoškolská stolice sociologie; stalo se tak na univerzitě v Amsterdamu a prvním přednášejícím byl W. A. Bonger. Později byla sociologie uvedena také na universitu v Utrechtu a tento stav se nezměnil až do 2. světové války.

Sociografické období ovlivňuje dnešní holandskou sociologii významným způsobem. Vždyť také její představitelé jsou většinou odchovanci amsterodamské školy. Sociografie se zaměřovala na popis a na co nejpresnější rozbor společenské reality, a široce proto rozvinula empirické výzkumy; byla výrazně pozitivistická a neuměla spojit empirické poznatky s teoretickými koncepcemi; protože si činila nárok na samostatné postavení, nenavazovala na minulou ani na současnou sociologii.

Sociografická orientace se v holandské sociologii opouští až po 2. světové válce. Její jednostrannost byla prokázána obšírnou diskusí v letech 1948–1958. Ve stejném období začínaly v Holandsku působit i nové vnější vlivy: dosud silný vliv německého myšlení byl po roce 1945 vystřídán rostoucím působením empirické sociologie americké s jejím technicky rozvinutým „social research“. Sociografická tradice vytvořila pro jeho recepci příznivé podmínky, takže amerikanizace proběhla velmi rychle a snadno; skutečně, holandská sociologie měla i přes vliv sousedního Německa vždy blíže k pojetí anglosaskému než kontinentálnímu.

Vlastní expanze začíná koncem 40. let. Zatímco až do vypuknutí války se sociologie vyučovala pouze v Amsterdamu a Utrechtu – a to ještě jen v rámci studia sociální geografie –, má v r. 1950 katedru sociologie prakticky každá vysoká škola v zemi. K předválečné Holandské sociologické společnosti přibývá Společnost společenskovedních badatelů, množí se počet výzkumů, specializovaných ústavů, sociologie se u veřejnosti začíná těšit značnému prestiži. Přičiny

¹ Tato informace čerpá z údajů získaných během návštěvy Holandska počátkem r. 1967 a z knihy *Soziologie und Gesellschaft in den Niederlanden*

sestavené J. Matthesem – viz bibliografii za textem.

této konjunktury tkví zřejmě jednak ve zvětšující se společenské poptávce, jednak ve způsoblosti holandské sociologie této poptávce vyhověti.

Pokud jde o společenskou poptávku, bývá uváděna v souvislost s rostoucím blahobytem holandské společnosti v poválečných letech, umožňujícím věnovat pozornost otázkám, k jejichž řešení nebyly do té doby možnosti, s jejím měšťanským racionalismem a tendencí k perfekcionismu, a v neposlední řadě i s objektivním tlakem specificky holandské problematiky, především v oblasti populačního vývoje, urbanizace, náboženských rozdílů a osidlování vysoušených území. Ze holandská sociologie byla způsobila výjití této poptávce vstřík, plyne z celé její dosavadní tradice. V té od samého počátku leží živý zájem o aktuální společenskou problematiku na úrovni praktických otázek sociální politiky a ochota přispívat k jejich řešení. Je jí bližší věcná analýza konkrétních problémů a projektování drobných reforem než rýsování smělých revolučních přeměn. Je to tradice empirismu, terénních výzkumů a pozornosti k jejich metodologickému aparátu. Je to také tradice teoretické slabosti, jednostranných sociografických tendencí, zanedbávání makrosopečenských problémů a přeceňování sociálně psychologického přístupu. Je to konečně tradice úzkého vztahu k demografii a sociální geografii.

Které instituce holandskou sociologii v současné době reprezentují a jaké jsou v posledních letech hlavní oblasti jejího zájmu? Integrační a koordinační funkci plní pro společenskou vědu v celostátním měřítku Rada pro společenskou vědu při Královské nizozemské akademii věd (Sociaal-Wetenschappelijke Raad der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen; Kloveniersburgwal 31, Amsterdam). Rada mimo jiné od r. 1964 obstarává na dobrovolném základě pro celé Holandsko evidenci společenskovo vědních výzkumů, jejichž přehled každoročně publikuje v *Přehledu společenskovo vědních výzkumů* (Register van lopend onderzoek in de sociale Wetenschappen). Přípravuje také systém celostátní bibliografické služby.

Profesionální sociologové se sdružují především v Holandské sociologické společnosti (Nederlandse Sociologische Vereniging; Oostduinlaan 2, Den Haag), založené těsně před poslední válkou a mající dnes asi 600 členů, a ve Společnosti společenskovo vědních badatelů (Vereniging van Sociaal-Wetenschappelijke Onderzoekers; Arendstraat 20, Badhoevedorp), vzniklé v r. 1954 a mající asi 200 členů. Mnoho sociologů ovšem najdeme i v Demografické společnosti (Vereniging voor Demografie; Oostduinlaan 2, Den Haag), ve Studijní skupině pro planologický výzkum (Studiengroep voor Planologisch Onderzoek; Kromme Nieuwe Gracht 49, Utrecht) a ve Statistické společnosti (Vereniging voor Statistiek; Weena 700, Rotterdam).

Časopisů vychází v oblasti sociologie celá řada. Oficiální tribounou Holandské sociologické společnosti je *Mens en Maatschappij*

(6 čísel do roka); mimoto společnost vydává dvakrát do roka časopis *Sociologia Nederlandica*. Periodikem, jehož význam přesahuje holandské hranice, je časopis pro sociologii venkova, *Sociologia Ruralis*, vycházející dvakrát ročně ve Wageningen. Významnou skupinu tvoří časopisy vydávané sociologickými ústavu církevních institucí. Sem patří katolický *Social Compass* (6krát ročně), orgán Mezinárodní federace katolických společenskovo vědních ústavů, a *Sociologisch Bulletin* (4krát ročně). Dalšími periodiky, která by v tomto neúplném výčtu neměla chybět, jsou *Sociologische Gids* (6krát ročně), *Sociale Wetenschappen* (4krát ročně) a *R. E. M. P. Bulletin*, časopis Výzkumné skupiny pro evropské migrační problémy (Research Group for European Migration Problems). Řadu dalších neuvádíme.

Ucelené sociologické vzdělání lze získat na sedmi vysokých školách. Jsou to: Amsterdamská universita (Sociologisch Seminarium, Universiteit van Amsterdam; O. Z. Achterburgwal 185, Amsterdam-C), amsterdamská Svobodná universita (Economisch en Sociaal Instituut der Vrije Universiteit; Prins Hendrikslaan 23, Amsterdam 7), universita v Groningen (Sociologisch Instituut, Rijksuniversiteit Groningen; Grote Markt 23, Groningen), universita v Leidenu (Sociologisch Instituut, Rijksuniversiteit Leiden; Stationsplein 242, Leiden), katolická universita v Nijmegen (Sociologisch Instituut, Katholieke Universiteit Nijmegen; Verlengde Groenestraat 43, Nijmegen). Holandská vysoká škola ekonomická (Sociologisch Instituut van de Nederlands Economische Hogeschool; Pieter de Hoochweg 122, Rotterdam) a universita v Utrechtu (Sociologisch Instituut, Rijksuniversiteit Utrecht; Varkenmarkt 2, Utrecht). Mimoto se sociologie učí i na technických v Delftu a Eindhovenu, na vysoké ekonomické škole v Tilburgu a na vysoké zemědělské škole ve Wageningen, které jsou všechny vybaveny příslušnými katedrami.

Profil studia, v hrubých rysech na všech uvedených sedmi školách stejný, budeme ilustrovat na programu sociologické fakulty Holandské vysoké školy v Rotterdamu. Studium je pětileté, první dva roky poskytují společný základ, od 3. ročníku je částečná specializace. Společný základ zahrnuje tyto předměty: úvod do sociologie, sociologická teorie, sociologický výzkum, statistika, sociální psychologie, kulturní antropologie, behaviorální science, ekonomie, právo, metodologie vědy, sociální a ekonomická historie. Specializovat se lze v některé ze tří větví: problematika průmyslu a sociální politiky, sociologie povolání a hospodářských organizací, politická sociologie a sociologie veřejné správy. Jak vidno, vychovává vysoká škola především sociologa-praktika.

Z posledních ročníků vysokých škol vychází ročně několik set profesionálních sociologů. Podle statistiky pořízené na leidské universitě šlo ze 104 studentů, kteří zde ukončili studium sociologie v letech 1964–1965, do státních institucí 13 %, do hospodářských institucí 18 %, do nestátních vý-

zkumných zařízení 9 %, středoškolskému vyučování nebo osvětové činnosti se věnovalo 10 %, bez zaměstnání bylo 16 % (ženy, volající) a vědeckou činnost nebo učitelská místa na vysokých školách zvolilo 34 % absolventů.

Sociologie jako předmět je zařazena také do osnov některých odborných středních škol, jako jsou školy pro výchovu učitelů, školy pro sociální pracovníky, vojenské školy apod.

Holandské prameny udávají, že v zemi je dnes přinejmenším sto ústavů, které se zabývají společenským výzkumem se sociologickou orientací a které zaměstnávají sociology. Jsou to především instituce veřejné správy. Zde na prvním místě stojí Ústřední plánovací úřad (Centraal Planbureau; Van Stolkweg 14, Den Haag), instituce pro hospodářský plán a Státní služba pro národní plán (Rijksdienst voor het Nationale Plan; Rijks Planologische Dienst, Lange Voorhout 19, Den Haag) se svými místními kancelářemi v každé z jedenácti provincií, které se zabývají prostorovým plánováním, plánováním bytové výstavby, urbanizace, populačního vývoje a využívání volného času obyvatelstva. Pro studium podobné problematiky zaměstnává vlastní sociology i řada větších obcí.

Dále je to ministerstvo sociální péče a zdravotnictví (Ministerie van Sociale Zaken en Volksgezondheid; Zeestraat 73, Den Haag) a místní orgány sociální péče.

Sociologické ústavy zřídily také některé církve. Jsou to např. Katolický sociální církevní ústav (Katholiek Sociaal-Kerkelijk Instituut; Paul Gabriëlstraat 28—39, Den Haag) a Sociologický ústav nizozemské reformované církve (Sociologisch Instituut van de Nederlands Hervormde Kerk; Donderstraat 9, Utrecht).

V oblasti hospodářství zavedla řada velkých firem instituci podnikových sociologů, od nichž obvykle vyžadují různé výzkumy a konzultace v personálních záležitostech. Sociologové jsou činní v institucích zabývajících se marketingem (Nederlands Instituut voor Publieke Opinie en het Marktonderzoek; Westerdokhuis, Barentsplein 7, Amsterdam) a ve speciálních ekonomických ústavech, jako jsou např. Ústav zemědělské ekonomiky (Landbouw-Economisch Instituut; Conradakade 175, Den Haag) nebo Ústav pro výzkum středního stavu (Economisch Instituut voor de Middenstand).

Sociologii se zabývá řada institucí v oblasti školství, v oblasti výzkumu rozvojových zemí, při politických stranách, odborech atd.

Specifickými předměty zájmu jsou pro holandskou sociologii otázky demografické povahy, problematika náboženství a sociologie rozvojových zemí. Pozornost věnovaná demografické problematice je ve zřejmé souvislosti s populačním vývojem země, která má dnes v Evropě největší hustotu obyvatelstva, a byla charakteristická už pro předválečnou sociografickou školu. Studuje se vliv regionálních a náboženských rozdílů na vývoj populace (E. W. Hofstee, F. van Heek), analyzuje se migrace (H. M. Jolles) atd.

Také zájem o studium sociologických aspektů náboženství lze snadno pochopit, uvědomíme-li si roli, kterou náboženství a církevní instituce hrají v životě země. Zkoumá se emancipace katolíků ve společnosti původně čistě protestantské (F. van Heek, W. Goddijn, J. P. Kruijt, M. Matthijssen), problematika nepřislušnosti k církvím (zesnulý W. A. Bongers, J. P. Kruijt), problematika náboženských sekt (A. E. Bayer, A. J. F. Köbben), geografické rozložení náboženských institucí a zvyků (P. J. A. ter Hoeven, A. van de Weijer, P. Smits a. j.), vztahy mezi církevní příslušností a kriminalitou (J. Godefroy, C. M. Thoen, F. M. Havermans aj.) apod.

Předmětem sociologie rozvojových zemí (v nizozemské terminologii „nezápadní sociologie“) je v holandském pojetí výzkum společností stojících mimo západní kulturní okruh. Přes toto značně široké vymezení se zájem většinou soustřeďuje na bývalá nebo současná nizozemská koloniální teritoria, Indonézii a holandskou Střední Ameriku. Navazuje se zde na dosud živou kulturně antropologickou tradici Steinmetzovy školy. Pozornost se věnuje historicko-sociologickým otázkám, politické problematice, rasovým vztahům, migraci, specifickým místním institucím, náboženské problematice apod. (A. N. J. den Hollander, H. Hoetink, J. van Baal, J. W. Schoorl, R. A. J. van Lier, P. E. J. de Jong, S. J. Hofstra aj.).

Dalšími značně rozvinutými oblastmi studia jsou sociologie venkova a urbanizace, sociologie průmyslu a sociální stratifikace. Analýzou problematiky venkova se obšírně zabývala už sociografická škola. Dnes zaujímá v oblasti studia urbanizace a jejich důsledků pro venkov centrální pozici Vysoká škola zemědělská ve Wageningen, jejíž Bulletin je v tomto oboru důležitým publikačním zdrojem. Studuje se odliv obyvatel z venkova, změny životního stylu venkovského obyvatelstva a tradičně velmi rozvinutý je výzkum venkovských obcí (E. W. Hofstee, I. Gadourek, R. Bergsma, B. Benvenuti, E. Abma a mnoho dalších).

Sociologie průmyslu věnuje pozornost především otázkám uspokojení prací, integrace zaměstnanců v podniku, odměňování a problematice malých pracovních skupin (M. G. Ydo, A. M. Kuylaars, G. H. Bast, van Zutthem, D. Horringa aj.).

Z měšťanského charakteru nizozemské společnosti plyne, že sociální stratifikace se nezkoumá z hlediska třídní nerovnosti, ale spíše jako problém individuální sociální mobility (F. van Heek, P. Kuin, G. Kuiper, J. A. Ponsioen, J. J. M. van Tulder, E. V. W. Ver-cruijsse aj.).

Poměrně mnoho pozornosti se věnuje „sociologii sociologie“, problémům její společenské funkce, profesionalizace a institucionální (oběma posledními otázkami se nyní např. zabývá Sociologický ústav Holandské vysoké školy ekonomické v Rotterdamu).

Ve stručném přehledu jsme uvedli pouze hlavní směry dosavadního rozvoje holandské sociologie; omezenost tohoto výčtu nikterak